

Artikel

Cultuur en de Europese Unie

Eenheid in verscheidenheid

De eenmaking van Europa begon na de Tweede Wereldoorlog met afspraken tussen zes landen over kolen en staal, niet onmiddellijk een thema dat het hart sneller doet kloppen. Maar het werkte wel, en gaandeweg nam de ambitie toe: de economieën van de lidstaten werden stapsgewijs in elkaar geschoven. Tariefmuren verdwenen en er kwam een gezamenlijk landbouwbeleid. Om dat alles in goede banen te leiden werden er afspraken gemaakt over handel, productstandaarden, uitstootnormen en boterprijzen, naast quota voor tong en schol.

Met cultuur hield in Brussel niemand zich nog bezig, waarom zou het ook? Overal op het continent werden en worden er boeken geschreven, films gemaakt, monumenten gerestaureerd, muziek- en theaterstukken opgevoerd en festivals georganiseerd. In het ene land komen er stieren aan te pas, in het andere land beginnen ze te jodelen, nog ergens anders dragen ze maskers en verplaatsen ze zich met gondels. Er zijn zelfs landen waar ze feest vieren door een oranje hoedje te dragen. Met politiek hebben deze dingen op het eerste gezicht weinig te maken, en al zeker niet op Europees niveau. Toch zou daar verandering in komen.

Politieke legitimiteit

In de jaren tachtig was de eenmaking zo ver gevorderd dat het voor Europeanen merkbaar werd: flink wat zaken werden nu vanuit Brussel aangestuurd. Met dat Europese besluitvormingsniveau voelden ze echter weinig affiniteit. Om een gevoel van betrokkenheid te creëren, leek het de leiders nuttig om Europa dichterbij de mensen te brengen. Bij de vorming van natiestaten in de 19de eeuw was actief een gemeenschapsgevoel gecreëerd door gebruik te maken van cultuur en geschiedenis: een volkslied, een vlag, een feestdag en een handvol mythes moesten de nationale eenheid benadrukken die er meestal niet eens echt geweest was, maar nu wel gevierd moest worden. Dit alles om de legitimiteit van het bestuur te verhogen. Waarom kon die truc ook niet in Europa worden toegepast?

Het werd tijd om aan een gemeenschappelijke cultuur te timmeren! Ook de Europese Gemeenschap kreeg nu haar volkslied, haar vlag en een feestdag. Voor het overige bleek het toch niet zo gemakkelijk om een gemeenschappelijke cultuur te ontdekken. De Europese Gemeenschap, die in de vroege jaren tachtig nog maar tien lidstaten telde, was vooral een mengelmoes van talen, gewoonten, keukens en plaatselijke

Hendrik Vos

In de jaren tachtig van de vorige eeuw werden diverse initiatieven ontplooid om een 'Europagevoel' te versterken en elkaars culturele waarden te delen. De toevoeging van de cultuurparagraaf in het Verdrag van Maastricht (1992) vormde de opmaat voor een Europees cultuurbeleid dat recht doet aan de eigenheid van afzonderlijke culturen. Bestaat er zoiets als een gemeenschappelijke Europese cultuur?

festiviteiten. Er waren wel bouwstijlen die op vele plaatsen terugkwamen, kathedralen met glasramen en Romeinse ruïnes. Sommige boeken werden over het hele continent gelezen en her en der vinden we nog altijd inscripties in het Latijn terug, maar het bleef allemaal wat wankel als basis voor een gemeenschappelijke cultuur waarin iedere Europeaan zich zou kunnen herkennen.

Het mankeerde in die jaren tachtig nochtans niet aan moed en wilde ideeën bij de politici en de ambtenaren die nadachten over een manier om het Europagevoel aan te blazen. Er werd een comité aan het werk gezet, onder leiding van het Italiaanse Europarlementslid Pietro Adonnino. Daaruit kwamen onder meer de suggesties voort om met één team mee te doen aan de Olympische Spelen, om Europese postzegels uit te geven en om een Europese loterij te organiseren.

Een ander initiatief uit de jaren tachtig om het Europagevoel te versterken, was dat van de culturele hoofdsteden. De Griekse minister van Sport en Cultuur Melina Mercouri kwam met het voorstel om ieder jaar een stad in de culturele schijnwerpers te zetten. In 1985 was Athene als eerste aan de beurt, daarna Florence en Amsterdam, gevolgd door vele

andere. De bedoeling was om de plaatselijke cultuur te vieren, maar net zo goed om de banden met andere plekken op het continent in de verf te zetten.

In diezelfde periode werd nog een ander project opgestart, dat achteraf bekeken misschien wel het succesvolst is in het stimuleren van culturele uitwisseling: het Erasmus-programma. Studenten die voor hun studies naar een andere lidstaat trekken, zouden ambassadeurs worden van de Europese gedachte en er zou culturele kruisbestuiving uit voortvloeien. In 1987 ging de eerste lichting, ruim drieduizend studenten, in een ander land studeren. Tegenwoordig zijn dat er jaarlijks honderd keer meer.

Er werden dus enkele concrete stappen gezet om Europeanen dichter bij elkaar te brengen, met het oog op de bewustwording van een gemeenschappelijke cultuur in vage en brede zin. Het definiëren van zo'n gemeenschappelijke Europese cultuur bleef echter lastig, en dikwijls leek het ook een nogal elitair gedoe: niet iedereen bezoekt kathedralen en Romeinse ruïnes of leest boeken of theaterstukken die zogezegd de Europese culturele erfenis uitmaken.

Een paragraaf over cultuur

Toen er in 1991 onderhandeld werd over nieuwe Europese spelregels, een debat dat een jaar later zou leiden tot het Verdrag van Maastricht, vatte het idee post dat er voortaan ook een aparte paragraaf over cultuur in het verdrag moest komen.¹

De Europese Gemeenschap vormde een markt, georganiseerd volgens liberale principes en de wetten van vraag en aanbod. Bij de consequente toepassing daarvan wordt het moeilijk om een ernstig cultuurbeleid te voeren. In sommige landen zijn er afspraken over vaste boekenprijzen of geldt er een verlaagd btw-tarief bij culturele activiteiten. Deze ingrepen vanuit de overheid botsen met de principes van de vrije markt. Ook subsidies voor het maken en verdelen van films of voor restauraties van monumenten zouden kunnen worden beschouwd als 'marktversturend' en aangevochten kunnen worden. Er groeide een consensus om klaar en duidelijk te zeggen dat 'cultuur' een aparte branche vormde, die niet zomaar ondergeschikt kon worden gemaakt aan de marktwerking. In het Verdrag van Maastricht werd dus voor het eerst een verdragsartikel expliciet aan cultuur gewijd. Lidstaten of hun regio's bleven een eigen cultuurbeleid voeren, maar Europa zou voortaan aanvullend of ondersteunend kunnen optreden, met het oog op het bevorderen van het gemeenschappelijk cultureel erfgoed waar al sinds de jaren tachtig naar werd gezocht, én om de eigenheid van de aparte culturen te beschermen. Dat laatste was nieuw.

Het was meer een loterij dan een werkelijk cultuurbeleid

De Europese Commissie legde haar oor te luisteren bij verenigingen van kunstenaars, schrijvers, acteurs, muzikanten, architecten en filmmakers en constateerde een vraag naar subsidies. De financiële mogelijkheden waren beperkt, maar volstonden toch voor het organiseren van een aantal programma's. Caleidoscoop was een initiatief om grensoverschrijdende samenwerking in de podiumkunsten en de beeldende kunst te bevorderen. Ariane ondersteunde de verspreiding van literaire werken en de vertaling ervan. Raphaël richtte zich op het culturele erfgoed en maakte onder meer restauraties mogelijk. Wie in deze sectoren actief was en subsidies kon gebruiken, diende een aanvraag in en met een goed dossier en een beetje geluk kwam er Europese steun.

Ruim waren de budgetten niet, en er werd wel eens het wrange grapje gemaakt dat de Europese Unie meer geld spendeerde aan de tabakscultuur dan aan de cultuur. De initiatieven waren ook nogal versnipperd en een rode draad was lastig te vinden. Het leek erop dat de sectoren die het vlotst hun weg vonden naar de besluitvormers in de prijzen vielen, terwijl andere activiteiten, die net zo goed een meerwaarde vertegenwoordigden in het Europese culturele veld, buiten beeld bleven. Het was dus moeilijk om te spreken van een werkelijk cultuurbeleid. Het was meer een loterij.

Later probeerde de Europese Unie meer focus te brengen in de projecten die ze steunde. Overkoepelende programma's zoals Cultuur 2000 en nadien Creatief Europa kenden meer samenhang. De budgetten gingen ook omhoog, zeker voor audiovisuele projecten zoals films. Met Europees geld konden die verspreid worden in allerlei lidstaten, ook als het risicovolle producties waren zonder Hollywoodacteurs, ruimteschepen, namaakdinosauriërs of bloed-dorstige haaien. Sinds 2002 worden er ook Europese erfgoedprijzen uitgedeeld, in het verlengde van de Europese erfgoeddagen. Er kwam een Europese erfgoedlijst waarvoor elk land sinds 2010 gebouwen of andere voorbeelden van erfgoed kan voordragen, waarbij moet worden gemotiveerd dat er sprake is van een Europese dimensie, zonder dat gespecificeerd wordt wat dat dan precies moet zijn.

Wie op de website van de Europese Commissie de rubriek 'cultuur en creativiteit' raadpleegt, vindt er een mikmak aan initiatieven, van projecten rond literatuur en vertalingen, over muziek en podiumkunsten tot architectuur. Dikwijls zijn er prijzen aan gekoppeld. Meestal ligt de nadruk op samenwerking, uitwisseling en het verspreiden van cultuurproducten in andere lidstaten. Op het eerste gezicht lijkt het nog altijd chaotisch, maar misschien is dat ook geen probleem: cultuur uit zich op heel uiteenlopende manieren, en laat zich sowieso moeilijk vangen in strakke, welomlijnde kaders.

Eenheid in verscheidenheid

'In verscheidenheid verenigd' is het motto dat de Europese Unie sinds 2000 gebruikt. Daarmee wordt erkend dat er in Europa allerlei culturen zijn, en er tegelijk toch iets gemeenschappelijks bestaat. Typisch Europees is dat natuurlijk niet. Dezelfde zin staat ook in de vlag van Indonesië en het motto is waarschijnlijk ook van toepassing op de Verenigde Staten, India of China. Uiteindelijk zijn zelfs de kleinste dwergstaten niet homogeen en herbergen ze allemaal verschillen, ook cultureel.

Pogingen om het 'gemeenschappelijke' scherp te definiëren, blijven omstreden. Vaak resulteert de zoektocht in een opsomming van historische of artistieke hoogtepunten. Europa wordt dan omschreven als de bakermat van de democratie, het humanisme, het christendom, de Renaissance of de Verlichting. Maar er is ook altijd de keerzijde. Bij het christendom hoorden ook de kruistochten, zelden een toonbeeld van vredelievende actie. Er werden op dit continent heel wat boeken verbrand en als de gelegenheid zich voordeed ook heksen. Is Europa trouwens ook niet de bakermat van de holocaust? Het kolonialisme?

Wie de Europese cultuur wil omschrijven, haalt vaak de grootste figuren uit de geschiedenis van stal: Shakespeare, Dante, Beethoven, Erasmus, Dostoevski, Da Vinci. We zouden dan een volk zijn dat doordrongen is van de erfenis van deze buitengewone persoonlijkheden. Zij zijn het dan, die ons met hun boeken, muziek, schilderijen en intellectuele erfenis tot Europeanen maken. Maar is de gemiddelde Europeaan daar echt van doordrongen?

Uiteindelijk blijft het moeilijk om die Europese cultuur vast te pinnen op een duidelijke essentie. Dat is ook niet erg. Er zijn hier op dit continent prachtige dingen gecreëerd, waarvan de betekenis nog altijd relevant is en waarvan de impact blijvend nazindert. Of ze alle Europeanen aanspreken en inspireren, vroeger of nu, dat doet er weinig toe. Tegelijk blijven er die vele lokale, regionale en nationale culturele projecten, bouwstijlen, boeken, talen, eetgewoonten, die mee de identiteit bepalen. En zo blijft Europa vooral een mozaïek van culturen en subculturen, van recent of van lang geleden. Dat is niet te vangen in één kern die we allemaal zouden delen en die ons zou onderscheiden van niet-Europeanen. Het blijft de moeite waard om al die erfenissen te koesteren en tegelijk de mogelijkheid te creëren om erop verder te bouwen, steeds nieuwe accenten te leggen en aan bruggen te timmeren. Dat is ook de bedoeling van de cultuurparagraaf die in 1992 in Maastricht aan het Europese verdrag werd toegevoegd en waar geleidelijk een cultuurbeleid rond werd uitgebouwd. Op diezelfde basis kan de Europese Unie er ook in de toekomst toe blijven bijdragen. •

Noot

- ¹ Voor de totstandkoming en inhoud van de cultuurparagraaf zie: Meijerink, H. (1994) '[De departementale strijd om de cultuurparagraaf in het nieuwe EG-verdrag](#)'. In: *Boekmancahier*, jrg. 6, nr. 22, 415-427

Hendrik Vos

is hoogleraar Europese politiek aan de Universiteit Gent en columnist bij *De Standaard*. Hij schreef onder meer *Dit is Europa*, over de geschiedenis van de eenmaking